

МІСТА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII–XIV ст. МІЖ ВЕРХНІМ СІРЕТОМ ТА СЕРЕДНІМ ДНІСТРОМ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

Ігор ВОЗНИЙ

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
вул. Кафедральна, 2, 58000, м. Чернівці, Україна, e-mail: voznij_igor@rambler.ru*

У статті розглянуто проблеми історіографії середньовічних міст межиріччя Верхнього Сірету та Середнього Дністра. Проаналізовано етапи формування урбаністичних осередків зазначеної території, а саме Хотина, Хмелева, Цецино та Городка на Черемоші. Простежено внесок українських науковців у визначення часу виникнення міст, а також походження їхніх назв.

Оскільки середньовічні міста були не тільки опорними пунктами, а й соціально-економічними, політичними та культурно-освітніми центрами, увага вітчизняних і зарубіжних науковців до них не згасає.

На жаль, на сьогоднішній день міста другої половини XIII–XIV ст. на зазначеній території недостатньо досліджені. В основному, вивчали (і то не в повному обсязі) дитинці. Посади цих міст поки що залишилися поза увагою археологів. Про розвиток цих міст відомо, головню, завдяки писемним документам. Тому в статті автор обмежився лише загальним оглядом проблеми походження та розвитку цієї категорії поселень, а саме локалізованих Хотина, Цецино, та нелокалізованого на сьогоднішній день Хмелева.

Як видно зі змісту статті, урбаністичні процеси на теренах Сірет-Дністровського межиріччя продовжували розвиватися й у післямонгольський час, продовжуючи традиції давньоруського періоду. Майбутнє розгортання археологічних досліджень середньовічних міст означеної території доповнять писемні джерела, що дасть можливість уточнити час формування їх як міської поселенської структури, обставини спорудження перших укріплень, глибше розкрити походження назви тощо.

Ключові слова: місто, урбаністичні процеси, укріплене поселення, дитинець, посад, Хотин, Городок на Черемоші, Хмелів.

Одним з найбільш складних і одночасно цікавих питань історичної науки є походження та розвиток торгово-економічних, політичних і культурних центрів середньовічної України, а саме міст. Вони належать до найважливіших поселень, що займали значну територію і мали складну територіальну структуру та фортифікаційну систему.

Проблема походження міст, соціальної суті і структури віддавна привертає увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, оскільки вони були опорними пунктами, соціально-економічними, політичними та культурно-освітніми центрами як окремих удільних князівств, так і давньоруської держави в цілому. У них відбувалося формування нових феодальних станів, нових форм господарсько-виробничої діяльності. Тут зосереджувалися князівська адміністрація, вільні ремісники та купці. При спробі простежити і зрозуміти процес становлення давньоруського міста дослідники натрапляють на певні труднощі, оскільки недостатньою є кількість писемних джерел та археологічних матеріалів. Окрім того, залишається низьким рівень теоретичної розробки проблеми. Ще більш ускладнюється питання під час визначення місця ремісничого посаду у процесі виникнення і формування міста.

Вивчення соціально-економічного, політичного та культурного розвитку міст займає важливе місце у вітчизняній історіографії. Повідомлення писемних джерел та археологічний матеріал, який постійно поповнюється, дозволяють отримати важливу інформацію про генезис середньовічних міст України, визначити особливості, шляхи й хронологічні рамки їхнього розвитку.

На сторінках писемних джерел давньоруське місто згадують як “град”, “город”, до того ж частіше за інші категорії поселень. Під 1234 р. літопис говорить, що князі Данило і Василько *“прия землю Галицьскоую и розда города бояромъ и воеводамъ”* [Ипатьевская летопись, 2001, стб. 571].

Але не всі літописні “грады” можна віднести до справжніх міст, оскільки літописці могли так називати будь-яке укріплене поселення, не заглиблюючись у його соціально-економічну суть, хоча самі літописці і їхні сучасники знали різницю в суспільно-політичному та економічному статусі великих міст і малих містечок. У більшості випадків міста згадуються у зв’язку з якимись воєнними діями (міжусобицями князів, набігами кочовиків), стихійними лихами чи іншими історичними подіями. Звідси можна зробити висновок, що вони існували на кордонах, особливо зі степом. Там споруджувалися міста-сторожові фортеці, де постійно перебувала військова залага.

Отже, з писемних джерел видно, що на Русі існувала ціла система міських поселень. Однак, значна частина цих поселеньських структур залишалася поза увагою літописців. Як зазначав А. Куза, близько 70 % давньоруських укріплених поселень взагалі не згадані у писемних джерелах [Куза, 1985, с. 44]. Особливо це стосується міст периферії давньоруської держави. Не завжди писемні джерела можуть також відповісти на важливі питання, пов’язані з фортифікацією міст, їхнім облаштуванням та матеріальною культурою міщан.

Таким чином, розробка науково обґрунтованої типології давньоруських поселень в цілому і міст зокрема входить у число актуальних завдань історіографії. Від її успішного вирішення багато в чому залежить дослідження загальних закономірностей історичного розвитку феодальної Русі. Разом з цим, створення наскрізної класифікації і періодизації давньоруських міст наштовхується на певні труднощі, пов’язані перш за все з тим, що жодне з писемних джерел не дає детальної характеристики давньоруського міста. У зв’язку з цим надзвичайно важливим є вивчення археологічних матеріалів, що містять цінні дані для вирішення широкого кола питань, пов’язаних з проблемою типології та структури давньоруських міст в цілому та Галицької землі зокрема.

До земель давньої Русі, де проходили інтенсивні процеси феодалізації та формувалися міста, відноситься територія між Верхнім Сіретом і Середнім Дністром. Але через розміщення краю на південно-західній окраїні давньоруської держави їхня історія, фактично, залишилася поза увагою літописців. Відомо, що у X–першій половині XII ст. зазначені терени входили до складу Давньоруської держави, а у другій половині XII–першій половині XIII ст. були південно-західною частиною Галицького і Галицько-Волинського князівств. Тут, за літописними повідомленнями, розташовувалося чимало населених пунктів [Тихомиров, 1956, с. 40–42], а археологічними роботами зафіксовано значну кількість городищ, селищ, могильників, монастирів з матеріалами X–першої половини XIII ст. [Ратич, 1957, с. 44–76]. У другій половині XIV ст. зазначений регіон увійшов до складу Молдавського воєводства. В цей час також існували різні категорії поселень.

Після монголо-татарської навали, у другій половині XIII–XIV ст., міське життя на території Сірето-Дністерського межиріччя поступово почало відроджуватися. Тим більше, що географічне розташування Північної Буковини на кордоні зі степом робило її для галицьких князів важливим форпостом і плацдармом для боротьби з кочовиками. А для цього необхідно було мати достатньо укріплені кордони.

На жаль, на сьогодні міста другої половини XIII–XIV ст. у Середньому Придністер’ї недостатньо досліджені. В основному, вивчали (і то не в повному обсязі) дитинці. Посади цих міст поки що залишилися поза увагою археологів. Про розвиток цих міст відомо, головню,

завдяки писемним документам. Тому обмежимося лише загальним оглядом проблеми походження та розвитку цієї категорії поселень.

У другій половині XIII–XIV ст. на Сірето-Дністерському межиріччі літописи згадують три “гради” – Хотин, Хмелів та Городок на Черемоші.

Одним з форпостів на півдні Галицько-Волинського князівства було м. Хотин, яке не припиняло свій розвиток, починаючи з кінця X ст., але в попередній час, з невідомих причин, не потрапило на сторінки літопису. Хоча Хотин і відігравав досить значну роль в регіоні, але питання часу його виникнення, розвитку та походження назви викликали серед науковців серйозні суперечки.

З Хотином пов’язані непересічні події європейського значення, які привернули значну увагу до цього міста, що відобразилося у численних писемних згадках, працях науковців [Михайлина, 2000, с. 5].

Але попри все те, місту Хотину не пощастило в сучасній і давній історіографії, тому що Хотинська фортеця, з якою пов’язано чимало гучних подій, ніби затінила собою його минуле. Цьому сприяла до певної міри й джерельна база: в потоці військово-політичної інформації було важко віднайти відомості про господарство та устрій хотинської міської громади, професійний та соціальний склад жителів міста тощо [Масан, 1999, с. 31].

Місто як сформована поселенська структура вперше згадано в “Списку городов ближних и дальних” [Тихомиров, 1952, с. 94, 96]. Літописець, називаючи міста, що входили до Молдавської держави, відзначив серед них і “*на Дністрі Хотинь*” [НПЛ, 2001, с. 475–477]. З того часу Хотин не сходить зі сторінок писемних джерел [Documentele moldovenesti, vol. 2, 1932, с. 32, 706, № 168; Documentele lui Ștefan cel Mare, 1913, vol. II, с. 450].

Питання про те, хто заснував місто, віддавна цікавило науковців. У першу чергу, його торкалися ще молдавські літописці, які приписували заснування міста різним етносам. Так, Г. Уреке вважав, що Хотин, як і інші фортеці молдавського князівства, зокрема, в Сучаві, Білгороді, Кілії, Нямці, заснували генуезці [Ureche, 1990, с. 28]. Іншої думки був молдавський літописець XVII ст. Мирон Костін, який вважав, що фортецю на Дністрі спорудили даки, що, за його словами, населяли в давнину Поділля [Costin, 1958, с. 222, 237]. Крім того, він вказував, що молдавські господарі в подальшому зміцнювали укріплення цих фортець. Погоджувався з М. Костіним також господар Молдавії початку XVIII ст. Дмитрій Кантемир, який у своєму “Описі Молдови” вказував, що згадані фортеці спорудили даки, а пізніше використовували римляни [Cantemir, 1992, с. 32–33]. Ян Длугош приписував спорудження укріплень Хотина польсько-галицькому королю Казимиру Великому в період між 1333–1370 рр. [Ciurescu, 1997, с. 243].

Досить ґрунтовно, із залученням різноманітних середньовічних джерел, розкрив історіографію, яка стосується Хотинської фортеці і навколишніх територій в середньовіччі, румунський науковець із Сучави, Ш. Пурич [Пурич, 2000, с. 167–172; 2001, с. 82–91].

Молдавські історики архітектури вважають, що Хотинська фортеця була збудована під час правління Штефана III Великого в XV ст. [Войцеховский, 1959, с. 19–22]. Румунські історик кінця XIX ст. З. Арборе вказував, що фортецю споруджено в XVI ст. [Arbore, 1898, с. 196]. Його гіпотезу підтримував дослідник оборонної архітектури Г. Діакону [Diaconu, 1956, с. 168]. У міжвоєнний період румунські дослідники приписували спорудження хотинської фортеці молдавським господарям [Iorga, 1993, с. 32; Nistor, 1991, с. 74; Ciobanu, 1993, с. 190; Ionescu, 1982, с. 154–155].

Ще суперечливіші свідчення містяться у працях вітчизняних істориків кінця XIX–початку XX ст. Одні, виходячи з повідомлень молдавських літописців, приписували будівництво фортеці генуезцям [Батюшков, 1892, с. 50; Защук, 1862, с. 177; Крушеван, 1903, с. 227], інші – молдавському господарю Олександру I [Накко, 1886, с. 38; Туранли, 2003, с. 74–82; Islam Ansiklopedisi, 1997, с. 567–571]. Дехто вважав, що Хотин заснували німці в XVII ст. [Кочубинский, 1904, с. 80–90]. Побутувала думка, яка віддавала пальму першості в цьому

питанні валахам XII ст. [Труды Бессарабской..., 1902, с. 113–114]. Отже, достеменно ніхто не знав, коли ж збудовано Хотин.

У вітчизняній історіографії 40–50-х років XX ст. теж немає однастайності щодо заснування міста Хотина. Висловлювалися різноманітні, інколи діаметрально протилежні думки, що ще більше заплутувало проблему. У Великій Радянській Енциклопедії говориться, що Хотин спорудили генуезці в XIII ст., а в замітці “Хотинська фортеця” зазначено, що перші укріплення збудували поляки в XIV ст. [БСЭ, с. 338–339]. Автори “Історії Української РСР” стверджували, що Хотин збудували турки [Історія Української РСР, 1953, с. 148]. Погляди дослідників історії української архітектури також розходилися. Одні стверджували, що Хотин збудовано в XIV–XV ст. [Пам’ятки архітектури України, 1954, с. 30], інші – за останніх галицьких князів [Нариси історії архітектури УРСР, 1957, с. 72–73]. Більшість сучасних вітчизняних науковців вважають, що місто виникло на рубежі X–XI ст. [Михайлина, 2000, с. 5–7; Масан, 2000, с. 8–20].

Відсутність чітких письмових свідчень про заснування міста певною мірою компенсували археологічні дослідження, проведені співробітниками Чернівецького краєзнавчого музею, Чернівецького державного університету й Академії будівництва та архітектури АН УРСР у 1961–1962 і 1964 рр. [Тимошук, 1962; 1962а; 1967]. Завдяки цим дослідженням Б. Тимошуку певною мірою вдалося поставити крапку над проблемою часу виникнення і походження міста. Наслідком роботи експедиції стали публікації відомого науковця [Тимошук, 1963, с. 103–105; 1964, с. 216–217; 1967а, с. 109–111; 1968, с. 29–39; 1977, с. 29–39].

На основі аналізу архітектури хотинського замку Т. Нестерова виділила шість періодів її формування. При цьому вона злучила значний документальний матеріал [Нестерова, 2010, с. 91–109].

Значний внесок у дослідження стародавнього Хотина зробили Л. Михайлина, О. Масан, С. Комарницький, С. Пивоваров.

Так, Л. Михайлина на основі розкопок Б. Тимошука уточнив дату заснування міста, стверджуючи, що воно постало на рубежі X–XI ст. і споруджене носіями культури Луки-Райковецької [Михайлина, 2000, с. 5]. Певні відомості про історію фортеці подав С. Комарницький, але нових даних щодо проблеми будівництва укріплень не вніс [Комарницький, 2001]. Після Б. Тимошука й інших дослідників значну прогалину в соціальній та економічній історії власне міста закрит О. Масан. На основі поєднання значної кількості різноманітних джерел: археологічних, писемних, нумізматичних, сфрагістичних у низці своїх газетних публікацій та статей він запропонував точнішу дату заснування міста – 1001–1002 рр. Особливої уваги заслуговує розробка проблем історії Хотина та його статусу в період пізнього середньовіччя [Масан, 1995, с. 15; 1999, с. 31–37; 2000, с. 8–20].

Окремі дані про реконструкції фортеці у XVIII ст. отримано під час археологічних досліджень, проведених останнім часом. Так, на подвір’ї фортеці виявлено залишки турецьких лазень та господарської будівлі [Мисько, 2008, с. 18–30; 2008а, с. 231–251; 2010, с. 78–91].

Широкий спектр культових, господарських та оборонних споруд досліджено останніми роками в результаті археологічних досліджень та реставраційних робіт у фортеці [Пивоваров, 2011, с. 54–70]. Характеристиці окремих артефактів, які датують Хотинську фортецю присвячені статті молодого науковця М. Ільківа [Ільків, 2014, с. 21–48].

Історія заснування і розвитку літописного міста досить детально показана у колективній монографії “Хотинщина” [Добржанський, Макар Ю., Масан О., 2002].

Місце для спорудження фортеці майбутнього Хотина вибрали не випадково. Тут існувала річкова переправа, що приваблювало людей як з близьких, так і віддалених регіонів з метою обміну. Останній відбувся тут віддавна, про що свідчать грошові скарби, виявлені в XIX ст. Один з них містив монети візантійських імператорів Анастасія (491–518 рр.), Юстина I (518–527 рр.), Юстиніана I (527–565 рр.). Очевидно, внаслідок загрози з боку кочових аварів скарб сховали десь у другій половині VI ст. [Нудельман, 1982, с. 35–37, 50; Пивоваров, 2000б, с. 21]. Уже на той час у цьому місці існувало поселення праяської культури. Можливо, воно було

общинним центром. Отже, на час спорудження фортеці ця територія була віддавна обжита слов'янськими племенами [Добржанський, Макар Ю., Масан О., 2002, с. 53].

Вже у VIII–X ст. на місці “нової” фортеці існувало слов'янське поселення культури Луки-Райковецької, що засвідчено двома напівземлянками з печами кам'янками [Тимошук, 1976, с. 166]. Неподалік від нього розташовувалися ще два поселення в урочищах Скала та Котелеве.

Хто ж спорудив фортецю? З огляду на історичні події, які відбувалися у Карпатському регіоні в X–XI ст., можна зробити певні припущення. Б. Тимошук зазначав, що князівські фортеці з'явилися в результаті розвитку феодалних відносин і будувалися насамперед у прикордонних територіях і на місцях важливих стратегічних напрямків [Тимошук, 1982, с. 99]. Відомо, що наприкінці X ст. територія Сіreto-Дністерського межиріччя увійшла до складу Київської держави. Загальна оборонна стратегія київського князя полягала у створенні потужних укріплених ліній вздовж річок: *“нача ставити городы по Десне, и по Востри, и по Трубежеви, и по Суле, и по Стугне. И поча нарубати муже лучшие от кривиче, и от чюди, и от вятиче, и от сихъ насели грады”* [ПВЛ, 1950, с. 83]. У 80-х роках X ст. князь Володимир встановив кордон з Польщею, укріпивши його фортецями Володимир, Перемишль, Всеволод, Варяж тощо [Добржанський, Макар Ю., Масан О., 2002, с. 54]. Наприкінці X ст. постало питання про розмежування з Угорщиною. В цей час верховним правителем сусідньої Угорської держави став Іштван I, який почав енергійно об'єднувати угорські землі і вже 1 січня 1001 р. проголосив Угорщину королівством. Його влада поширилася на Семигород і Закарпаття, доходючи, таким чином, до Південних і Східних Карпат. Тому київський князь Володимир з метою укріплення своїх західних рубежів почав проводити політику активного освоєння новоприєднаної території. Наприкінці X ст. припинили існування племінні городища-сховища, а натомість створено систему князівських укріплених пунктів на Західному Бузі, Дністрі та Пруті. На території Сіreto-Дністерського межиріччя про це свідчать князівські фортеці в Горішніх Шерівцях, Цецині, Перебиківцях, Кам'янці. Вони займали важливі стратегічні висоти і контролювали торгові шляхи. Поруч з іншими укріпленими пунктами вони утворювали глибоко ешелоновану оборонну систему [Масан, 2000, с. 11].

Важливим торговим осередком на Дністерському торговому шляху була Хотинська фортеця. Її споруджували згідно з традиціями давньоруського оборонного зодчества, тобто дерев'яно-земляною. Основу її складав вал, на якому стояли дерев'яні конструкції. Із зовнішнього боку валу у скелі був вирубаний симетричний трикутний рів глибиною до 3 м, при ширині 6 м, що являв собою досить складну перешкоду на шляху нападників. Внутрішній двір замку був незначним і займав площу 50×40 м. Поселення, які існували раніше, біля фортеці значно розрослися і поступово в XI ст. перетворилися в місто, що займало площу 20 га [Тимошук, 1977, с. 29–39].

З огляду на стратегічне розташування, на перший погляд, фортеця займала не вигідне положення, оскільки розташовувалася в низині і була оточена пануючими висотами з яких можна було легко її атакувати і знищити. Певний захист Хотинському замку давав лісовий масив, який у давнину у цьому районі доходив до Дністра. Підійти до фортеці можна було тільки дорогою, яка проходила повз її стіни до Дністра. Саме в цьому місці стрімкий берег прорізався струмком [Масан, 2000, с. 9]. Спорудження фортеці саме в цьому місці давало можливість контролювати торговий шлях і переправу через ріку. Як відомо з літописів, князі, як правило, старалися споруджувати укріплені поселення поблизу переправ через ріки, бо саме в цих місцях можна було найефективніше протидіяти ворогам [Добржанський, Макар Ю., Масан О., 2002, с. 53]. Зокрема, в 993 р. після перемоги над печенігами *“на Трубежі коло броду”* князь Володимир, *“рад бувши заклав город на броду тому і назвав його Переяславцем, бо тут перейняв славу (...)”* [Літопис руський, 1989, с. 34].

У час входження території Середнього Придністер'я до складу Галицько-Волинського князівства місто завдяки своєму розташуванню було важливим опорним пунктом і торговельним осередком на Дністрі. Хотин контролював торговий Дністерський шлях і переправу на ньому. Про те, що дерев'яно-земляна фортеця являла собою укріплену переправу,

а не потужну фортецю може опосередковано свідчити той факт, що поряд з переправою угорців на чолі з королем Белою IV біля літописного Василева, окремі їхні загоны перейшли Дністер біля Хотина. Про це говорить знахідка у 1890 р. монетного скарбу XII–XIII ст. [Потин, 1963, с. 109–127; Пивоваров, 1997, с. 13–19]. У ньому налічувалося більше тисячі монет, які походили з Тюрингії, Саксонії, Угорщини, Чехії та інших країн. Та після монголо-татарської навали із зменшенням значення Дністерського торгового шляху місто занепало. Тим більше, що воно, очевидно було зруйноване загонами хана Бучека, які просувалися вздовж Дністра у березні 1241 р.

У другій половині XIII ст., у період активної підготовки Данила Галицького до боротьби з монголо-татарами, дерев'яні укріплення замінено кам'яними з метою протидії татаро-монгольським військам, які мали на озброєнні машини для розбивання дерев'яних фортифікаційних споруд. Така заміна свідчить про розвиток системи фортифікації уже існуючого міста. За словами Т. Нестерової тут на природній скелі зведено кам'яний донжон [Нестерова, 2010, с. 107]. Першу кам'яну стіну Хотинської фортеці звели з ініціативи і під протекцією правителів Золотої Орди у другій половині XIV ст. [Фаїзов, 2006, с. 99]. Вона збереглася на висоту 7,5 м і на ширину 14,5 м. Перед стіною, у скелі, був вибитий рів симетрично-трикутної форми шириною 6 м. Оборонні споруди обмежували майданчик приблизно в 30 м.

У XIV ст. торговий шлях по Дністру занепав, але наприкінці цього ж століття, коли окреслена територія увійшла до складу Молдавського князівства, почав набувати значення суходільний шлях із Сучави через Дорохой і Хотин до Кам'янця, що належав Великому князівству Литовському [Масан, 2000, с. 13]. Розвивалося й місто Хотин, яке залежало від становища торгових шляхів. Дитинець міста розширився. Тут, на знівельованому подвір'ї, споруджено нові стіни з неотесаних каменів вапняку на вапняному розчині з домішками товченої цегли, піску і вугілля. Стіна збереглася на висоту 3,5 м, товщиною 1 м, й обмежувала більшу площу, ніж у попередній час [Тимошук, 1969, с. 128].

До нашого часу збереглися оборонні споруди Хотинського замку, які датують другою половиною XV ст. [Тимошук, 1968, с. 29–39; 1977, с. 29–39]. У документах зазначено, що молдавський господар Стефан Великий, готуючись до війни з турками і поляками, провів повну реконструкцію оборонних стін замку. Це пов'язано, в першу чергу, з появою нової зброї – вогнепальної артилерії. Замок збільшили у три рази за рахунок спорудження нової стіни товщиною 5 м з критими галереями для воїнів, бойових башт заввишки 40 м та палацу старости [Тимошук, 1967а, с. 109–111]. Але цей період не входить до хронологічних рамок нашого дослідження, тому ми його не будемо розглядати.

Існують певні розходження в міркуваннях науковців стосовно походження назви міста Хотин. Дослідивши етимологію терміна, Фарад Туранли, вважав, що основа цього слова “хут” (hut) на тюркській мові означає “велика риба” [Туранли, 2003, с. 80].

Мабуть, від самого початку існування замок і, відповідно, посад носили назву Хотин (Хотинь). Як стверджував О. Масан, вона походила від слов'янського чоловічого імені Хотин, поширеного саме в XI–XII ст. У сучасній мові його смислове значення відповідає прикметникам “бажаний”, “жаданий” тощо [Добержанський, Макар Ю., Масан О., 2002, с. 55; Масан, 2000, с. 12]. Аналогічні міркування висловлював Д. Бучко, який досліджував найдавніші ойконіми Буковини. Він вважав, що назви типу Хотин, Хмелів та інші походять від слов'янських дохристиянських особових імен [Бучко, 1992, с. 41–42].

Іншої думки дотримувався С. Пивоваров [Пивоваров, 2002, с. 110–128]. Він пов'язував Хотин з літописним давньоруським Плавом на Дністрі, оскільки в документах місто згадано, лише починаючи з XV ст. Таке припущення має під собою об'єктивні підстави. Як уже зазначалося, стратегічне розташування початкових укріплень свідчить не про їхнє військово-оборонне значення. Скоріше за все, тут розміщувалася укріплена пристань на переправі, яка й могла називатися Плавом. Аналогічної думки дотримувалися автори праці “Хотинщина”, у

якій сказано, що “...слово «плав» означало перевіз через Дністер десь поблизу Хотина” [Добржанський, Макар Ю., Масан О., 2002, с. 61].

Отже, як видно з наведеного матеріалу, середньовічний Хотин розвивався як невеликий торгово-ремісничий центр, якому притаманні риси середньовічного міста середньоевропейського типу і який відігравав важливу роль у Сірето-Дністерському регіоні. Проте до сьогоднішнього дня залишилися багато остаточно не вирішених питань, пов’язаних з цим містом: час формування його як міської поселенської структури, обставини спорудження перших укріплень, походження назви тощо. Подальші археологічні дослідження та архівні пошуки, можливо, розставлять усі крапки над “і” стосовно проблеми Хотина. Незважаючи на неповноту джерельної бази, подальше вивчення соціальної, економічної та культурної історії цього міста є перспективним і необхідним для ґрунтовного висвітлення урбаністичного процесу в Середньому Придністер’ї.

Найпроблемнішою для науковців стала локалізація іншого літописного міста – Хмелева. Одним з перших “хмелівське питання” порушив Р. Кайндль, який писав, що “Хмелов лежав, згідно з пізнішим повідомленням, по сусідству з нинішнім селом Іванківці” [Kaindl, 1908, с. 6]. Він послався на використані Ф. Віккенгаузером матеріали австрійської межової комісії 1782 р. Згідно з ними, іванковецькі резеші (селяни-землевласники) пред’явили дві грамоти, у яких згадувався “*ein Chemeuler (Chmelower) Weg*” як межа між Іванківцями та єпископськими володіннями біля Кіцманя, але місце, де колись була ця дорога, ніхто більше не міг показати [Ureche, 1990, с. 166–167].

Від 1782 р. зберігся німецький переклад однієї з цих грамот, оригінал якої датований 1473 р. Згідно з ним, межі Іванківців відносно Кіцманя були давні й проходили якоюсь дорогою “в напрямку Ошихлібів на Вільховецький горб, а звідти – на Хмелівський шлях (*bis auf den Chmeljovskjen Weg*), а звідти (...) – на Суховерхівську дорогу (...)” [Documentele lui Ștefan cel Mare, 1913, № 103]. Ошихліби розташовані південніше від Іванківців з незначним відхиленням на схід; Ольховецький горб повинен був знаходитися на сході чи південному сході, на що вказує р. Ольховець, яка протікає між Кіцманем та Ошихлібами, впадаючи в Совицю у районі Шипинців; Суховерхів розташований на схід від Іванківців з незначним відхиленням на північ. Отже, в документі 1473 р. опис межі йде в напрямі проти годинникової стрілки – з півдня на схід і північ. Хмелівський шлях проходив східніше Іванківців – між цим селом і Кіцманем. Про межі громад і цю ж дорогу згадано в грамоті 1665 р., виданій воєводою Євстратієм Дабіжою [Documente Bucovinene..., 1937, с. 16].

М. Кордуба, пославшись на згадку Хмелівської дороги у протоколі 1782 р., спочатку вважав, що Хмелів лежав на південний захід від Іванківців, “на лівім березі Прута, недалеко від Снятина” [Кордуба, 1906, с. 166]. Згодом він дійшов висновку, що “старинний замок Хмелів, згадуваний поруч з Цецином та Хотиним в XIV ст., (...) находився без сумніву на області теперішнього місточка Вашківці: тут частина передмістя ще досі зветься Хмелевом і в ній находяться сліди давних окопів” [Кордуба, 1924, с. 7]. Ще пізніше М. Кордуба натрапив, за його словами, “на ліпший слід” і зумів “зовсім певно й докладно означити положення города Хмелева”. Він виявив, що частина території села Карапчева “носить досі назву Хмелиське та пливучий туди маленький струмочок, що вливається до Глібічка, правої притоки Черемоша, зветься також Хмелиський” [Кордуба, 1928, с. 6]. М. Кордуба дійшов висновку, що “город” Хмелів лежав поблизу Карапчева.

Т. Белан писав у розвідці про Шипинську землю, що “фортеця Хмелов” існувала в західній частині цієї землі, проте вона не збереглася і немає можливості її ідентифікувати [Bălan, 1926, с. 5].

А. Жуковський визначав розташування Хмелева “на підставі студій Вікенгавзера (...) поблизу Снятина” [Жуковський, 1991, с. 112]. Щоправда, в іншому місці своєї праці він розмістив “місцевість Хмелів” біля Оршівців [Жуковський, 1991, с. 114]. Окрім того, до “твердинь” Шипинської землі А. Жуковський зарахував ще й “оселю Шипинці” [Жуковський, 1991, с. 114]. Виходить, що біля Снятина знаходилося вже дві твердині – Хмелів і Шипинці.

Ю. Карпенко досить категорично стверджував: *“Фортеця знаходилася біля сучасного Карапчева, руїни її збереглися дотепер. Народна пам’ять утримала й ім’я зниклого поселення – Хмелів; так називають прилеглу частину Карапчева (інакше – Хмелівське, Хмелиске). Присвійне утворення від особового імені «Хмель»”. Дослідник зауважив також, що в літописному списку кінця XIV ст. (тобто переліку “градів” у Воскресенському літописі XV ст.) “це зникле поселення виступає з описовим іменем: Городокъ на Черемоші (ідентифікація останнього свідчення з Вижницею помилкова)” [Карпенко, 1964, с. 74]. Це зауваження Ю. Карпенка пов’язане з припущенням академіка М. Тихомирова, що Городок на Черемоші – це Вижниця [Тихомиров, 1952, с. 218, 223].*

Концепцію М. Кордуби-Ю. Карпенка повторив Д. Бучко, який писав, що *“місце знаходження давнього Хмелева було встановлено на основі даних мікротопонімії у 1928 р. (...) М. Кордубою. Автор стверджує, що місто Хмелів знаходилося біля с. Карапчів, південніше м. Вашківців. Тепер ця місцевість називається Хмелівське, або ще Великий Городок”* [Бучко, 1990, с. 138]. В іншій публікації Д. Бучко зазначив, що *“Городок на Черемоші» це і є Хмелів, який востаннє згадується в XV ст. (...) Давній Хмелів знаходився на околиці (...) села Карапчів (...). Тепер частина цього села і поле називаються Хмелиське або Хмелівське”* [Бучко, 1991, с. 6].

Б. Тимошук зазначав, що Шипинська земля складалася з Хотинської, Цецинської і Хмелівської волостей, центри яких були оборонними пунктами – “градями”, тобто укріпленими поселеннями [Тимошук, 1973, с. 23]. Шипинці ж *“не мали штучних укріплень”,* будучи *“великим феодалним селом”* [Тимошук, 1982, с. 22]. Хмелів, на думку Б. Тимошука, розташовувався на одному з пагорбів долини Черемошу, на території с. Карапчів Вижницького р-ну, а в “Списку руських городів” цей волосний центр Шипинської землі названий *“Городок на Черемоші”* [Тимошук, 1982, с. 23].

Концепцію Р. Кайндля – А. Жуковського повторив краєзнавець Р. Дуб. Логіка його гіпотези така: якщо фортеці в Хотині та Цецині охороняли броди на Дністрі й Пруті, *“де проходили важливі трансконтинентальні шляхи”,* то й *“Хмелівська фортеця, очевидно, охороняла важливий міжнародний шлях, що йшов через Шипинці зі Львова до Константинополя, і міжнародні ярмарки, які відбувалися в цьому ж селі”* [Дуб, 1991, с. 5]. На його думку, *“найбільш переконливим є припущення дослідника Шипинської землі О. Масикевича (аматорська праця. – І. В.), що Хмелівська фортеця знаходилась між Шипинцями і теперішнім селом Оршівцями”* [Дуб, 1991, с. 6].

Проаналізуємо джерельну інформацію. Перша згадка про Хмелів відноситься до початку 1395 р. і міститься у посланні молдавських бояр до польського короля [Documentele moldovenești..., 1932, № 166]. Бояри присягали, що господар Стефан не згадуватиме *“о Коломью и о Снятине и о Покутее (...), а о Цецин и о Хмелевъ”*, домовиться з королем під час особистої зустрічі. Отже, Молдавія зняла претензії на Коломию, Снятин і все Покуття. Польща, проте, претендувала на Цецин і Хмелів. На це ж вказує грамота 1400 р. молдавського воєводи Івашка, сина воєводи Петра. Перебуваючи на вигнанні в Бересті і прагнучи заручитися підтримкою Польщі, він обіцяв віддати королю *“той земли шепинской и тыхъ городовъ, што суть в ней, по старую границу”* [Documentele moldovenești..., 1932, № 170]. Цими *“городами”*, як зазначалося, були саме Цецин і Хмелів.

1433 р. король Польщі передав молдавському господарю Стефану (Стецьку) *“тыи города, Цецунь а Хмеловъ со тыми волостми и селы, которыи жь к ним прислушаютъ, которыи жь города лежать межи нашею землею рускою и волоскою, (...) а чинимы его правымъ очичемъ и дедичомъ тымъ городумъ, Цецуню и Хмелеву (...)”* [Documentele moldovenești..., 1932, № 183]. Цей акт слід розглядати крізь призму сеньйоріально-васальних відносин: король Владислав II формально надав своєму васалу Стецьку волості, які фактично останньому і належали. Документ містить дані про кордон *“межи тыми города и межи нашею землею рускою”* (Галичиною). Він проходив між Снятином і Шипинцями по р. Колочин (нині Турецький потік, який ділить Чернівецьку та Івано-Франківську області) до Дністра, а потім – до моря. Відзначено також, що Шипинці належать *“волохом”*. Подвійна згадка цього села непрямо

засвідчує, що Хмелів не розташовувався біля Снятина, Шипинців чи Іванківців, бо інакше саме він як адміністративний центр слугував би орієнтиром.

Це зауваження стосується і “карапчівської” концепції. Адже після опису кордону сказано: “...а Васковци Стецку воєводе отписали есмы, к волоской земли (...), а межы нашими селы Замостье и Вилавче, а межы волоскою землею какъ издавна оу лесь ходили, такъ и ныне ходити имеютъ, на веки вечныи”. Всі перелічені села - сусідні з Карапчевом. Однак Замостя, Вилавче і Вашківці (останні з деякими перервами) належали Польщі. А в якій державі знаходився Карапчів з околицями? Виявляється, теж належав Польщі, тобто не входив до складу Шипинської землі. Під владу Молдавського князівства село потрапило 1498 р., після поразки поляків на Буковині. Незабаром відбулися польсько-молдавські переговори, на яких Молдавію представляв логофет І. Тевтул. Король Польщі “подарував” йому “такі села на кордоні: Руське Довгопілля, Путилів, Розтоки, Вижницю, Іспас, Мілієве, Вилавче, Карапчів, Замостя, Вашківці, Волоку. (...) І кордон був встановлений по ріці Черемошу (...)” [Ureche, 1990, с. 269]. Перебування вказаних сіл під владою Польщі до 1498 р. підтверджено тим, що, наприклад, Мілієве, Замостя та Банилів згадані у галицьких судових актах 1445–1457 рр. як села магната Мужила Бучацького, які входили до складу Снятинської волості [Кордуба, 1906, с. 176].

У вересні 1436 р. господар Іліяш, який прогнав Стецька, відступив польському королеві “городы тоето истинной земли шепиньской, то есть хотень, цецюнь и хмеловь, и со вьсеми волостями, месты, селы” [Documentele moldovenești..., 1932, № 203]. Тут з’являється третя фортеця – Хотин. У такій же послідовності ці “города” згадано 1444 р. у грамоті княгині Маринки (Марії), дружини Іліяша, як її власність: “castra nostra Choczyn, Czeczyn et Chmyelow, cum districtibus ibidem spectantibus” [Documentele moldovenești..., 1932, № 209]. Це свідчить про те, що 1436 р. справа не дійшла до реальної передачі Шипинської землі полякам. Княгиня Маринка була тіткою короля Владислава III (Варненчика), і, мабуть, з огляду на це господар Іліяш надав Шипинську землю у її власність.

Водночас документ 1444 р. містить останню за часом згадку “города” Хмелева. Спір наступних молдавських господарів з княгинею Маринкою стосовно володіння “городами” продовжувався ще понад десять років, однак мова вже йшла лише “de Chotinense et Ceczonense et ceteris bonis, super que ipsa dux Maria usus dote et dotalicio habet literas et privilegia et munimenta” [Documentele moldovenești..., 1932, № 230]. У цьому документі 1456 р., замість очікуваних “et Chmyelowense bonis”, вказано “et ceteris bonis (та інших дібр)”. Така заміна не випадкова, бо приблизно тоді Хмелів як фортеця припинив існування. Децю пізніше зазнав руйнувань і Цецин, який теж перестав бути “городом” і центром волості. 1 квітня 1457 р. господар Петро Арон сповістив польських урядовців про те, що він розпорядився “поставити (...) на границы оу хотини и оу черновской волости два паны справедливых (...), акы един был нам старостою хотинским а други черновским оуставичным” [Documentele moldovenești..., 1932, № 234]. Отже, з трьох “городів” центром волості залишився лише Хотин. Цецинську волость перейменували в Чернівецьку (Черновську), хоч місцевого старосту за інерцією зрідка ще називали “от Цецина” [Documente lui Ștefan cel Mare, 1913, № 126]. А куди поділася Хмелівська волость? Хоча вона як така жодного разу не згадана в джерелах, та майже після кожного переліку “городів” у документах зазначалося: “со тыми волостми”, “cum districtibus ibidem spectantibus”. Мабуть, Петро Арон провів адміністративну реформу і скасував Хмелівську волость. Тоді ж з джерел зник і вираз “Шипинська земля” [Нариси з історії..., 1980, с. 47].

Повертаючись до місця знаходження Хмелева, ще раз зазначимо, що Карапчівське городище в ур. Городок, без сумнівів, можна ототожнити з літописним Городком на Черемоші. Проте, виходячи з геополітичної ситуації кінця XIV–першої половини XV ст., його неможливо пов’язати з “городом” Хмелевом, на який претендувала Польща. Адже якщо територія навкруги Карапчева належала їй, то й Хмелів мусив бути польською фортецею. Очевидно, цей “город” розташовувався у зовсім іншому місці. Де?

Свого часу Б. Томенчук висунув припущення, що Хмелів потрібно ототожнювати з Перебиківським городищем на Дністрі. Цю гіпотезу підтримали О. Масан та автор [Возний, Масан, 1996, с. 37–38; 2000, с. 99–112].

Існує ще одне припущення, яке узгоджено з думками дослідників, що розміщували Хмелів поблизу польського кордону, біля с. Орошани. Його висунули Б. Боднарюк та М. Чучко, посилаючись на зображення зруйнованих валів на австрійській військово-топографічній карті останньої чверті XVIII ст. та на карті “Румунські країни в 1400 р.”, вміщеній у праці К. Джуреску “Історія румунів” [Боднарюк, 2007, с. 65–77].

Значна кількість припущень стосовно визначення географічного розміщення Хмелева показує, наскільки складною є ця проблема. На нашу думку, жодна з гіпотез не є остаточно доведеною. З часу висунення автором і О. Масаном припущення, що залишками Хмелева є Зеленолипське городище, накопичилися нові матеріали, які дозволили дещо по-іншому трактувати цю проблему. На наш погляд, можна погодитися з тими дослідниками, які локалізують Хмелів поблизу старого польського кордону. На це вказують й вищезначені документальні матеріали та той факт, що у всіх документах завжди згадані центри волостей в однаковій послідовності зі сходу на захід, а саме: Хотин – Цецин – Хмелів. Тобто остання волость знаходилася на заході Шипинської землі. Шипинці, як зазначав Б. Тимощук не були містом, тому неподалік він них, ймовірно, міг розміщуватися укріплений центр волості – Хмелів. Подальші дослідження в цьому напрямку, можливо, проллють світло на цю складну проблему.

У період другої половини XIII–XIV ст. продовжували розвиватися і Чернівці, але вже на правому березі Пруту під захистом Цецинської фортеці. Залишившись без захисту, міське населення було змушене перебраться в другій половині XIII ст. у більш захищені місця, недосяжні для монгольської кінноти. Високий правий берег Пруту, вкритий залісненими горбами і поритий каньйоноподібними ярами, цілком відповідав новим вимогам.

Після занепаду давньоруських Чернівців у 50–60-х роках XIII ст. зросло значення твердині на Цецині, куди, очевидно, перемістився також представник місцевої князівської адміністрації.

Тут споруджено нову фортецю. На вершині гори, за теперішньою телевежею, збереглися вал і рів, які перетинають вузький хребет, що тягнеться від Цецина на захід. У центрі замку спорудили міцну кам'яну башту-донжон діаметром 20 м, яка мала кілька поверхів і була пристосована для постійного проживання в ній людей [Тимощук, 1982, с. 97–99]. Те, що кам'яна вежа на Цецинській горі збудована ще в XIII ст., на основі архівних документів довів С. Пивоваров [Пивоваров, 2000, с. 21]. Отже, споруда існувала принаймні в другій половині XIII ст.

Стіни товщиною 3,10 м змуровано з рваного каменю на вапняному розчині з домішкою піску, вугілля і незначної кількості товченої цегли. До зовнішніх стін примикали контрфорси. Вежа має аналоги серед волинських башт, збудованих у другій половині XIII – першій половині XIV ст. [Раппопорт, 1952, с. 220]. Як вважав Б. Тимощук, фортеця збудована в період активної будівельної діяльності молдавського господаря Петра Мушата [Тимощук, 1964, с. 216].

Цецин як укріплення згадано в молдавських грамотах XIV–XV ст. під назвою Цецунь (у грамотах 1395, 1404 років), у “Списку русских городов дальних и ближних” під назвою Нечунь, Чечюнь, у польських грамотах першої половини XV ст. під назвою Czeczun [Documentele moldovenești..., 1932, с. 625; Documente lui Stefan cel Mare, 1913a, с. 231, 257].

З цих джерел відомо, що в другій половині XIV–першій половині XV ст. Цецин був “градом” так званої Шипинської землі. В молдавській грамоті від 1437 р. сказано, що Хотин, Цецунь і Хмелєв – “*это истинно земля Шипинская*” (у першій половині XV ст. Шипинською землею називали північну частину Молдавського князівства, населену українцями; її територія приблизно збігалася з сучасною територією Чернівецької обл.). Одночасно Цецин був адміністративним центром волості, який поширював свою владу на Вашківці, Шубранець та інші північно-буковинські землі. В грамоті від 1404 р. згаданий староста волості Хотько

Цецинський [Documentele moldovenești..., 1932, с. 625]. Його ім'я свідчить про те, що це був феодал українського походження, очевидно, один з нащадків бояр, які тут панували в часи існування Галицького князівства. Документи майже нічого не говорять про час спорудження цецинських укріплень. Лише Я. Длугош у XV ст. писав про фортеці на Цецині, в Хотині, Кам'янці і Бакоті, що збудовані з дерева і каменю польським королем Казимиром Великим [Ureche, 1990, с. 48]. Деякі дані щодо будівництва фортеці знаходимо серед археологічних матеріалів.

Біля фортеці немає посаду, але вона поширювала владу як адміністративний центр на всю Цецинську волость [Documente privind istoria României, 1954, с. 119–120].

На південних схилах гори Цецин розташовувалися невеликі аграрні поселення, які у XVIII ст. утворили чернівецьке передмістя Рошош (Рош) [Kaindl, 1908, с. 121–122]. Кілька поселень існувало в XIII–XIV ст. також на східній околиці теперішніх Чернівців, на передмісті Горече. В контексті подальшого розвитку міста важливим було те, що переселенці з лівого берега Пруту змогли використати для заснування нового поселення простір, який мав природні межі – глибокі яри, що відмежовували цей простір від поселень на схилах Цецина на заході та Горечого на сході. По цих ярах протікали річки Клокучка та Руда (Мольниця), які утворювали природні проходи до Пруту. Адже високий правий берег ріки на певній відстані від русла мав вигляд урвища, яке місцеве населення ще від середньовіччя називало “стінкою” [Wikkenhauser, 1874, с. 86]. Існування завдяки згаданим річкам-притокам проходів від Пруту на південь сприяло тому, що саме в цьому місці діяла річкова переправа. Перелічені особливості природного середовища та розташування інших поселень дають змогу зрозуміти, чому наступний етап розвитку Чернівців розпочався і відтак продовжувався у не вельми зручних топографічних умовах. Зате саме ці умови забезпечували поселення від несподіваних ворожих наскоків, а, з іншого боку, – спрямовували до нього транспортний рух, який протягом XIV ст. поступово жвавішав.

У середині XIV ст. територія, яку пізніше почали називати Буковиною, потрапила під владу Угорщини, що спільно з Польщею взяла участь у загарбанні Галицько-Волинського князівства. Король Лайош I, певно, включив Цецин і підвладний йому замковий округ до складу воєводства Молдови, створеного перед тим [Буковина: історичний нарис, 1998, с. 24]. Можливо, в той час Чернівці були вже досить значним поселенням. Принаймні книжник XVII ст. Місаял Калугерул, переписуючи літопис Г. Уреке, додав до його опису виникнення Молдовського воєводства власну ремарку про те, що територія воєводства вже в середині XIV ст. поширилася “вище Чернівців, де з'єднувалась із кордоном Ляської землі, і по Черемош” [Ureche, 1990, с. 28].

У 1359 р. Молдавія відокремилася від Угорщини. Посилення Польщі після Кревської унії з Литвою змусило молдавського воєводу Петра Мушата орієнтуватися на короля Польщі Владислава II і скласти йому васальну присягу. Це робили й інші представники династії Мушатів наприкінці XIV і в XV ст. Особливо успішно молдовсько-польські відносини розвивалися за воєводи Олександра Доброго (1400–1432).

Пожвавлення торговельних зв'язків між Галичиною і Поділлям, з одного боку, та Молдавією, з іншого, використане владою для організації системи митниць. 8 жовтня 1408 р. у Сучаві Олександр Добрий видав “Оустановицтво о мытах оу нашей земли”, яким встановив порядок торгівлі для галицьких і подільських купців, а також митні тарифи на ввіз і вивіз товарів [Українські грамоти, 1965, № 32]. У цьому документі вперше згадані під сучасною назвою Чернівці, в яких знаходилася державна митниця, перша на шляху з Галичини до Молдавії.

Після смерті воєводи Олександра Доброго у 1432 р. між його нащадками точилася запекла боротьба за престол Молдавії. Один з його молодших синів Петро 1447 р. закріпився у Цецині, звідки послав листа подільському старості Дітриху (Теодорику) Бучацькому, пропонуючи йому дружбу. Оригінал листа, датованого кінцем 1447 р., зберігся в Архіві давніх актів у Варшаві. Поки що це єдиний документ, написаний безпосередньо “у Цецуни” і,

водночас, найдавніший з чернівецьких документів. Однак після 1457 р. замок Цецин жодного разу не згадано у джерелах як діюча оборонна споруда. Можливо, він був зруйнований під час попередньої феодалної усобиці.

Отже, містобудування на теренах Сірето-Дністерського межиріччя продовжувало розвиватися й у після монгольський, час продовжуючи традиції давньоруського часу.

ЛІТЕРАТУРА

- Батюшков П.Н.* (1892). Бессарабия. Историческое описание. – СПб. – 177 с.
- Боднарюк Б.М., Чучко М.К.* (2007). Етнодемографічні процеси на Буковині в кінці XIV–XVIII ст. // ПССІАЕ. – Т. 1 (23). – С. 65–77.
- Большая советская энциклопедия* (1978). – М. – Т. 28. – С. 338–339.
- Буковина.* (1998). Историчний нарис. – Чернівці. – 416 с.
- Бучко Д.Г.* (1990). Найдавніші назви населених пунктів Буковини // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР: Тези доп. і повід. обл. іст.-краєзн. наук. конф. – Чернівці. – Ч. I. – С. 138–140.
- Бучко Д.Г.* (1991). Назви найдавніших поселень Північної Буковини // Час. – № 4(43). – С. 6.
- Бучко Д.Г.* (1992). Найдавніші посесивні топоніми Буковини // До витоків назви краю Буковина: Тез. доп. і повідомлень. – Чернівці. – С. 41–42.
- Возний І., Масан О.* (1996). Про місцезнаходження города Хмелева // Буковина – мій рідний край: Матеріали іст.-краєзн. конф.; молодих дослідників, студентів та науковців. – Чернівці. – С. 37–38.
- Войцеховский В.А.* (1959). Памятники архитектуры Молдавии XIV–XVII вв. // КСИИМК. – Вып. 56. – С. 19–22.
- Добржанський О., Макар Ю., Масан О.* (2002). Хотинщина: Историчний нарис. – Чернівці. – 464 с.
- Дуб Р.Й.* (1991). Кіцманщина: Краєзнавчий нарис. – Кіцмань. – 40 с.
- Жуковський А.* (1991). Історія Буковини. – Чернівці. – Ч. 1. – 120 с.
- Защук А.* (1862). Материалы для географии и статистики России, Бесарабская область. – СПб. – Ч. 1. – 552 с.
- Ільків М.* (2014). “Нюрнберзький квадрант” з Хотинської фортеці // ПССІАЕ. – Вип. 2(38). – С. 21–48.
- Ипатьевская летопись* (2001). Полное собрание летописей. – Москва. – Т. 2. – 648 с.
- Історія Української РСР.* (1953). Київ. – Т. 1. – 480 с.
- Карпенко Ю.О.* (1964). Топоніміка гірських районів Чернівецької області. (Конспект лекцій). – Чернівці. – 80 с.
- Комарницький С.І.* (2001). Цитадель на Дністрі (3 історії Хотина та Хотинської фортеці). – Чернівці. – 88 с.
- Кордуба М.* (1906). Молдавсько-польська границя на Покутю до смерті Стефана Великого // Наук. збірник, присвячений проф. М. Грушевському. – Львів. – С. 158–184.
- Кордуба М.* (1924). Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело. – Львів. – 14 с.
- Кордуба М.* (1928). Де лежав старовинний город Хмелів? // Різдвяний “Час”: літ.-наук. додаток до газети “Час”. – 23 груд. – С. 6.
- Кочубинский А., Маркевич А.* (1904). Доклад о поездке для осмотра бывшей Хотинской крепости // Записки Одесского общества истории и древностей. – Одесса. – Т. XXV. – С. 80–90.
- Крушеван П.А.* (1903). Бессарабия: географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник. – Москва. – 520 с.
- Куза А.В.* (1985). Укрепленные поселения // Древняя Русь. Город, замок, село. – Москва. – С. 39–51.
- Літопис Руський (за Іпатським списком)* (1989) / Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця: відп. ред. О.В. Мишанич. – Київ. – 591 с.
- Масан О.М.* (1995). Твердиня на Дністрі // Матеріали III Міжнар. істор. краєзн. конф., присвяченої 120-річчю заснування Чернівецького ун-ту. – Чернівці. – С. 15.
- Масан О.М.* (1999). Градъ на Днестре Хотень // БІЕВ. – Чернівці. – Вип. 1. – С. 31–37.

- Масан О.М.* (2000). Виникнення та розвиток Хотина в добу середньовіччя // Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці. – С. 8–20.
- Масан О.М., Возний І.П.* (2000). Де лежав середньовічний “город” Хмельів // Археологічні студії. – Київ-Чернівці. – С. 99–112.
- Мисько Ю.* (2008). Археологічні дослідження на території Хотинської фортеці в 2006–2007 рр. // ПССІАЕ. – Т. 1(25). – С. 18–30.
- Мисько Ю.* (2008а). Хотинська мечеть за підсумками археологічних досліджень 2004–2006 рр. // Археологічні студії. – Вип. 3. – С. 231–251.
- Мисько Ю.* (2010). Храми та мечеті Хотинської фортеці // ПССІАЕ. – Вип. 2(30). – С. 78–91.
- Михайлина Л.П.* (2000). Археологічні дані про час виникнення Хотина // Матеріали Міжнародної конференції, присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці. – С. 5–7.
- Накко А.* (1876). История Бессарабии с древнейших времен: В 2-х ч. – Ч. 2. От нашествия Батыя до Бухарестского мира. 1241–1812. – Одесса. – 448 с.
- Нариси з історії Північної Буковини* (1980) / відп. ред. Ф.П. Шевченко. – Київ. – 340 с.
- Нариси історії архітектури УРСР (дожовтневий період)* (1957). – Київ. – 559 с.
- Новгородская первая летопись* (2001). Русские летописи. – Рязань. – Т. 10. – 640 с.
- Нестерова Т.* (2010). Об этапах формирования архитектуры Хотинского замка // ПССІАЕ. – Т. 2(30). – С. 91–109.
- Нудельман А.А.* (1982). Некоторые наблюдения над находками византийских монет в Карпато-Днестровском регионе // Археологические исследования в Молдавии в 1977–1978 гг. – Кишинев. – С. 27–53.
- Пам'ятки архітектури України* (1954). – Київ. – 534 с.
- Пивоваров С.* (1997). Про походження Хотинського скарбу брактеатів // ПССІАЕ. – Вип. 4. – С. 13–19.
- Пивоваров С.* (2000). Нові матеріали до історії стародавнього Цецина // Буковина – мій рідний край: III іст.-краєзн. конф.: матеріали. – Чернівці. – С. 20–22.
- Пивоваров С.* (2000б). Середньовічні нумізматичні матеріали з Хотина // Матеріали Міжнародної конференції присвяченої 1000-літтю Хотина. – Чернівці. – С. 21–29.
- Пивоваров С.* (2002). Плав давньоруського літопису і проблема його локалізації в Середньому Подністров'ї // ПССІАЕ. – Т. 2. – С. 110–121.
- Пивоваров С.* (2011). Археологічні дослідження та реставраційні роботи в Хотинській фортеці // ПССІАЕ. – Т. 1(31). – С. 54–70.
- Повесть временных лет* (1950). – Москва-Ленинград. – Ч. 1. – 406 с.
- Потин В.М.* (1963). Клад брактеатов из Поднестровья // Нумизматика и сфрагистика. – № 1. – С. 109–127.
- Пурич Ш.* (2000). Средневековый город и горожане в Молдовских летописях (на примере г. Хотина) // Середньовічна Європа: Погляд з кінця ХХ ст. – Чернівці. – С. 167–172.
- Пурич Ш.* (2001). Становление и эволюция Хотина в описаниях молдовских летописцев // ПССІАЕ. – Т. 1. – С. 82–92.
- Раппопорт П.А.* (1952). Волынские башни // МИА. – № 31. – С. 202–223.
- Раппопорт П.А.* (1967). Военное зодчество Западнорусских земель X–XIV вв. // МИА. – № 140. – 241 с.
- Ратич О.* (1957). Древньоруські археологічні пам'ятки на території Західних областей УРСР. – Київ. – 96 с.
- Тимошук Б.О.* (1962). Звіт про розкопки в Хотинській фортеці в 1961–1962 рр. // НА ІА НАНУ. – Ф. 1961–1962/24. – 13 с.
- Тимошук Б.О.* (1962а). Звіт про археологічні дослідження в Хотинській фортеці в 1961–1962 рр., проведені експедицією Чернівецького краєзнавчого музею // НА ІА НАНУ. – Ф. 1961–62/64а. – 7 с.
- Тимошук Б.О.* (1963). З минулого Хотинської фортеці // УІЖ. – № 3. – С. 103–105.
- Тимошук Б.О.* (1964). Исчезнувшие города Буковины // ВИ. – № 5. – С. 213–217.
- Тимошук Б.О.* (1967). Звіт про роботу Чернівецького краєзнавчого музею в 1967 р. // НА ІА НАНУ. – Ф. 1967/87. – 7 с.
- Тимошук Б.О.* (1967а). Хотинська фортеця // УІЖ. – № 4. – С. 109–111.

- Тимощук Б.О.* (1968). Хотинська фортеця // Наука і суспільство. – № 10. – С. 29–39.
- Тимощук Б.О.* (1969). Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород. – 192 с.
- Тимощук Б.О.* (1973). Шипинська земля за археологічними даними // Минуле і сучасне Північної Буковини. – Київ. – Вип. 2. – С. 21–26.
- Тимощук Б.О.* (1976). Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. – Київ. – 176 с.
- Тимощук Б.О.* (1977). Середньовічний Хотин // Археологія. – Т. 22. – С. 29–39.
- Тимощук Б.О.* (1982). Давньоруська Буковина (X–перша половина XIV ст.). – Київ. – 206 с.
- Тихомиров М.Н.* (1952). Список русских городов дальних и ближних // Исторические записки. – Т. 40. – С. 218, 223.
- Тихомиров М.Н.* (1956). Древнерусские города. – Москва. – 478 с.
- Труды Бессарабской Губернской ученой архивной комиссии* (1902). – Кишинев. – Т. II. – 496 с.
- Туранли Ф.* (2003). Історія Хотина за даними турецьких джерел // Роль націй і народів у формуванні історико-культурної спадщини хотинщини: Матеріали Міжнародної наукової конференції. – Чернівці. – С. 74–82.
- Українські грамоти XV ст.* (1965). Підгот. тексту, вступ. стаття і комент. В.М. Русанівського. – Київ. – 163 с.
- Фаизов С.* (2006). Золотоордынская тамга и пирамида с крестом на стенах Хотинской крепости // Джерела з історії Хотина та Хотинщини: Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Хотин, 17 жовтня 2005 р.) – Чернівці. – С. 99–105.
- Arbore Z.* (1898). Besarabia. – Bucurest. – 296 p.
- Bălan T.* (1926). Țara Sepenicului. – Cernăuți, Institut. de arte grafice și ed. Glasul Bucovinei. – 16 p.
- Bogdan I.* (1913). Documentele lui Ștefan cel Mare. – București. – Vol. I. – XLVI. – 518 p.
- Bogdan I.* (1913a). Documentele lui Ștefan cel Mare. – București. – Vol. II. – XXI. – 611 p.
- Cantemir D.* (1992). Descrierea Moldovei. – Chișinău. – S. 32–33.
- Ciobanu Șt.* (1993). Monumentele istorice. Basarabia. – Chișinău. – 450 p.
- Ciurescu C.* (1997). Țărguri sau orașe și cetăți moldovene: Din sec. al X-lea până la mijlocul sec. al XVI-lea. – Bugurești: Editura Enciclopedică. – 365 p.
- Costăchescu M.* (1932). Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare. – Iași. – Vol. 2. – 956 p.
- Costin M.* (1958). Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă) // Costin M. Opere / Ediție critică cu un studiu introductive, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. – București. – 495 p.
- Diaconu G.* (1956). Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare // Studii cu privire la Ștefan cel Mare. – București. – 268 p.
- Długossii J.* (1878). Historiae Polonicae libri XII / Ed. A. Przewdziecki. – Cracoviae. – T. V. – S. 48.
- Documente Bucovinene de Teodor Bălan* (1937). – Cernăuți. – Vol. III. – 257 p.
- Documentele lui Ștefan cel Mare* (1913). № 103.
- Documente privind istoria României. A. Moldova.* (1954). – București. – Veacul XIV–XV. – Vol. I: (1384–1475). – 530 p.
- Ionescu Gr.* (1982). Arhitectura pe Teritoriul României de-a Lungul Veacurilor. – Bucuresti. – 712 p.
- Iorga N.* (1993). Basarabia noastră. Studii și documente cu privire la istoria românilor. – Chișinău. – Vol. XXIV. – 449 p.
- Islam Ansiklopedisi* (1997). – Istanbul. – Cilt, 5/1. – S. 567–571.
- Kaindl R.F.* (1908). Geschichte von Czernowitz von den altesten Zeiten bis zur Gegenwart. – Czernowitz. – 231 s.
- Nistor I.* (1991). Istoria Basarabiei. – Chișinău. – 295 p.
- Ureche G., Costin M., Neculce I.* (1990). Letopisețul Țării Moldovei...: Cronici / Îngr. textelor, glosar și indici de T.Celac. – Chișinău. – 638 p.
- Wickenhauser F.A.* (1874). Bochotin, oder Geschichte der Stadt Černăuz und ihrer Umgegend. – Wien. – 1 Heft. – 120 s.

REFERENCES

- Batyushkov, P.N. (1892). *Bessarabiya. Istoricheskoe opisaniye*. Sankt-Peterburg, 177 pp. (in Russian).
- Bodnariuk, B.M., & Chuchko, M.K. (2007). Etnodemografichni protsesy na Bukovyni v kintsi XIV–XVIII st. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 1 (23)*, 65–77 (in Ukrainian).
- Bolshaya sovetskaya enciklopediya, 28.* (1978). Moskva, 338–339 (in Russian).
- Kostyshyn, S. (Ed.). (1998). *Bukovyna. Istorychnyi narys*. Chernivtsi. 416 pp. (in Ukrainian).
- Buchko, D.H. (1990). Naidavnishi nazvy naselenykh punktiv Bukovyny. *50 rokiv vozziednannia Pivnichnoi Bukovyny i Khotynskoho povitu Bessarabii z Radianskoiu Ukrainoiu u skladi URSSR: Tezy dop. i povid. obl. ist.-kraiezn. nauk. konf., 1*, Chernivtsi, 138–140 (in Ukrainian).
- Buchko, D.H. (1991). Nazvy naidavnishykh poselen Pivnichnoi Bukovyny. *Chas, 4(43)*, 6 (in Ukrainian).
- Buchko, D.H. (1992). Naidavnishi posesyuni toponimy Bukovyny. *Do vytokiv nazvy kraiu Bukovyna: Tez. dop. i povidomlen.* Chernivtsi, 41–42 (in Ukrainian).
- Voznyi, I., & Masan, O. (1996). Pro mistseznakhodzhennia horoda Khmeleva. *Bukovyna – mii ridnyi kraj: Materialy ist.-kraiezn. konf.; molodykh doslidnykiv, studentiv ta naukovtsiv.* Chernivtsi, 37–38 (in Ukrainian).
- Vojcehovskij, V.A. (1959). Pamyatniki arhitektury Moldavii XIV–XVII vv. *Kratkie soobshheniya instituta istorii materialnoj kultury*, 56, 19–22 (in Russian).
- Dobrzhanskyi, O., Makar, Yu., Masan, O. (2002). *Khotynshchyna: Istorychnyi narys*. Chernivtsi, 464 pp. (in Ukrainian).
- Dub, R.I. (1991). *Kitsmanshchyna: Kraieznavchyi narys*. Kitsman, 40 pp. (in Ukrainian).
- Zhukovskiy, A. (1991). *Istoriia Bukovyny, 1*. Chernivtsi, 120 pp. (in Ukrainian).
- Zashhuk, A. (1862). *Materialy dlya geografii i statistiki Rossii, Besarabskaya oblast, 1*. Sankt-Peterburg, 552 pp. (in Russian).
- Ilkiv, M. (2014). “Niurnberzkyi kvadrant” z Khotynskoi fortetsi. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii, 2(38)*, 21–48 (in Ukrainian).
- Ipatevskaya letopis (2001). *Polnoe sobranie letopisej, 2*. Moskva, 648 pp. (in Russian).
- Istoriia Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki, 1.* (1953). Kyiv, 480 pp. (in Ukrainian).
- Karpenko, Yu.O. (1964). *Toponimika hirsykykh raioniv Chernivetskoj oblasti. (Konspekt lektsii)*. Chernivtsi, 80 pp. (in Ukrainian).
- Komarnytskyi, S.I. (2001). *Tsyttadel na Dnistri (Z istorii Khotyna ta Khotynskoi fortetsi)*. Chernivtsi, 88 pp. (in Ukrainian).
- Korduba, M. (1906). Moldavsko-polska hranytsia na Pokutiю do smerty Stefana Velykoho. *Nauk. zbirnyk, prysviachenyi prof. M. Hrushevskomu*. Lviv, 158–184 (in Ukrainian).
- Korduba, M. (1924). *Zemlia svidkom mynuloho. Heohrafichni nazvy yak istorychne dzherelo*. Lviv, 14 pp. (in Ukrainian).
- Korduba, M. (1928). De lezhav starovynnyi horod Khmeliv? *Rizdviani “Chas”: Lit.-nauk. dodatok do hazety “Chas”, 23 hrud.* 6 (in Ukrainian).
- Kochubinskij, A., & Markevich, A. (1904). Doklad o poezdke dlya osmotra byvshej Hotinskoj kreposti. *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej, 25*. Odessa, 80–90 (in Russian).
- Krushevan, P.A. (1903). *Bessarabiya: geograficheskij, istoricheskij, statisticheskij, ekonomicheskij, etnograficheskij, literaturnyj i spravochnyj sbornik*. Moskva, 520 pp. (in Russian).
- Kuza, A.V. (1985). Ukreplennye poseleniya. *Drevnyaya Rus. Gorod, zamok, selo*. Moskva, 39–51 (in Russian).
- Litopis Ruskij (za Ipatskim spiskom)* (1989). Per. z davnorus. L.Ie. Makhnovtsia. O.V. Myshanych (Eds.). Kyiv, 591 pp. (in Ukrainian).
- Masan, O.M. (1995). Tverdynia na Dnistri. *Materialy III Mizhnar. istor. kraiezn. konf., prysviachenoj 120-richchju zasnuvannia Chernivetskoho un-tu*. Chernivtsi, 15 (in Ukrainian).
- Masan, O.M. (1999). Grad na Dnestre Hoten. *Bukovynskiy istoryko-etnohrafichnyi visnyk, 1*. Chernivci, 31–37 (in Russian).
- Masan, O.M. (2000). Vynyknennia ta rozvytok Khotyna v dobu serednovichchia. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 1000-littiu Khotyna*. Chernivtsi, 8–20 (in Ukrainian).

- Masan, O.M., & Voznyi, I.P. (2000). De lezhav serednovichnyi "horod" Khmeliv. *Arkheolohichni studii*. Kyiv–Chernivtsi, 99–112 (in Ukrainian).
- Mysko, Yu. (2008). Arkheolohichni doslidzhennia na terytorii Khotynskoi fortetsi v 2006–2007 rr. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 1(25), 18–30 (in Ukrainian).
- Mysko, Yu. (2008a). Khotynska mechet za pidsumkamy arkheolohichnykh doslidzhen 2004–2006 rr. *Arkheolohichni studii*, 3, 231–251 (in Ukrainian).
- Mysko, Yu. (2010). Khramy ta mechety Khotynskoi fortetsi. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 2(30), 78–91 (in Ukrainian).
- Mykhailyna, L.P. (2000). Arkheolohichni dani pro chas vynyknennia Khotyna. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 1000-littiu Khotyna*. Chernivtsi, 5–7 (in Ukrainian).
- Nakko, A. (1876). *Istoriya Bessarabii s drevnejshih vremen: v 2-h ch. Ch. 2. Ot nashestviya Batyya do Buharestskogo mira. 1241–1812*. Odessa, 448 pp. (in Russian).
- Novgorodskaya pervaya letopis. *Russkie letopisi*, 10. (2001). Ryazan, 640 pp. (in Russian).
- Nesterova, T. (2010). Ob etapah formirovaniya arhitektury Hotinskogo zamka. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 2(30), 91–109 (in Russian).
- Nudelman, A.A. (1982). Nekotorye nablyudeniya nad nahodkami vizantijskih monet v Karpato-Dnestrovskom regione. *Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii v 1977–1978 gg*. Kishinev, 27–53 (in Russian).
- Pamiatky arhitektury Ukrainy*. (1954). Kyiv, 534 pp. (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. (1997). Pro pokhodzhennia Khotynskoho skarbu brakteativ. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 4, 13–19 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. (2000). Novi materialy do istorii starodavnoho Tsetsyna. *Bukovyna – mii ridnyi kraj: III ist.-kraiezn. konf.: materialy*. Chernivtsi, 20–22 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. (2000b). Serednovichni numizmatychni materialy z Khotyna. *Materialy Mizhnarodnoi konferentsii, prysviachenoj 1000-littiu Khotyna*. Chernivtsi, 21–29 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. (2002). Plav davnorusskoho litopysu i problema yoho lokalizatsii v Serednomu Podnistrovi. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 2, 110–121 (in Ukrainian).
- Pyvovarov, S. (2011). Arkheolohichni doslidzhennia ta restavratsiini roboty v Khotynskii fortetsi. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 1(31), 54–70 (in Ukrainian).
- Povest vremennyh let*, 1 (1950). Moskva–Leningrad, 406 pp. (in Russian).
- Potin, V.M. (1963). Klad brakteatov iz Podnestrovyia. *Numizmatika i sfragistika*, 1, 109–127 (in Russian).
- Purich, Sh. (2000). Srednevekovyj gorod i gorozhane v Moldovskih letopisyah (na primere g. Hotina). *Cerednovichna Evropa: Poglyad z kincy XX st*. Chernivci, 167–172 (in Russian).
- Purich, Sh. (2001). Stanovlenie i evolyuciya Hotina v opisaniyah moldovskih letopiscev. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnologii*, 1, 82–92 (in Russian).
- Rappoport, P.A. (1952). Volynskie bashni. *Materialy i issledovaniya po arheologii USSR*, 31, 202–223 (in Russian).
- Rappoport, P.A. (1967). Voennoe zodchestvo Zapadnorusskikh zemel X–XIV vv. *Materialy i issledovaniya po arheologii USSR*, 140, 241 pp. (in Russian).
- Ratysh, O. (1957). *Drevnoruski arkheolohichni pam'iatky na terytorii Zakhidnykh oblastei Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky*. Kyiv. 96 pp. (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1962). *Zvit pro rozkopky v Khotynskii fortetsi v 1961–1962 rr*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. F. 1961–1962/24, 13 pp. (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1962a). *Zvit pro arkheolohichni doslidzhennia v Khotynskii fortetsi v 1961–1962 rr., provedeni ekspedytsiieiu Chernivetskoho kraieznavchoho muzeiu*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. F. 1961–62/64a, 7 pp. (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1963). Z mynuloho Khotynskoi fortetsi. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 3, 103–105 (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1964). *Ischeznuvshie goroda Bukoviny*, VI, 5, 213–217 (in Russian).
- Tymoshchuk, B.O. (1967). *Zvit pro robotu Chernivetskoho kraieznavchoho muzeiu v 1967 r*. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. F.1967/87, 7 pp. (in Ukrainian).

- Tymoshchuk, B.O. (1967a). Khotynska fortetsia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 109–111 (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1968). Khotynska fortetsia. *Nauka i suspilstvo*, 10, 29–39 (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1969). *Pivnichna Bukovyna – zemlia slov'ianska*. Uzhhorod, 192 pp. (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1973). Shypynska zemlia za arkeolohichnymy danymy. *Mynule i suchasne Pivnichnoi Bukovyny*, 2, Kyiv, 21–26 (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1976). *Slov'iany Pivnichnoi Bukovyny V–IX st.* Kyiv, 176 pp. (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1977). Serednovichnyi Khotyn. *Arkheolohiia*, 22, 29–39 (in Ukrainian).
- Tymoshchuk, B.O. (1982). *Davnoruska Bukovyna (X–persha polovyna XIV st.)*. Kyiv, 206 pp. (in Ukrainian).
- Tihomirov, M.N. (1952). Spisok russkikh gorodov dalnih i blizhnih. *Istoricheskie zapiski*, 40, 218, 223 (in Russian).
- Tihomirov, M.N. (1956). *Drevnerusskie goroda*. Moskva, 478 pp. (in Russian).
- Turanly, F. (2003). Istoriia Khotyna za danymy turetskykh dzherel. *Rol natsii i narodiv u formuvanni istoriko-kulturnoi spadshchyny khotynshchyny: Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii*. Chernivtsi, 74–82 (in Ukrainian).
- Hlipa, I.N. (Ed.). (1902). *Trudy Bessarabskoj Gubernskoj uchenoj arhivnoj komissii*. Kishinev, II, 496 pp. (in Russian).
- Shevchenko, F. P. (Ed.) (1980). *Narysy z istorii Pivnichnoi Bukovyny*. Kyiv, 340 pp. (in Ukrainian).
- Zabolotnyi, V.H. (Ed.). (1957). *(Narysy istorii arkhitektury URSS (dozhovtnevyi period))*. Kyiv, 559 pp. (in Ukrainian).
- Ukrainski hramoty XV st.* (1965). Pidhot. tekstu, vstup. stattia i koment. V.M. Rusanivskoho. Kyiv, 163 pp. (in Ukrainian).
- Faizov, S. (2006). Zolotoordynskaya tamga i piramida s krestom na stenah Hotinskoj kreposti. *Dzherela z istorii Khotyna ta Khotynshchyny: Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (m. Khotyn, 17 zhovtnia 2005 r.)*, Chernivtsi, 99–105 (in Russian).
- Arbore, Z. (1898). *Besarabia*. Bucurest. 296 p.
- Bălan, T. (1926). *Țara Sepenicului*. Glasul Bucovinei (Ed.). Cernăuți, 16 pp.
- Bogdan, I. (1913). *Documentele lui Ștefan cel Mare, 1* (46). București, 518 pp.
- Bogdan, I. (1913a). *Documentele lui Ștefan cel Mare, 2* (21). București, 611 pp.
- Cantemir, D. (1992). *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 32–33.
- Ciobanu, Șt. (1993). *Monumentele istorice. Basarabia*. Chișinău, 450 pp.
- Ciurescu, C. (1997). *Târguri sau orașe și cetăți moldovene: Din sec. al X-lea până la mijlocul sec. al XVI-lea*. Bugurești: Editura Enciclopedică, 365 pp.
- Costăchescu, M. (1932). *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, 2*. Iași, 956 p.
- Costin, M. (1958). *Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei (Cronica polonă)*. *Costin M. Opere / Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu*. București, 495 p.
- Diaconu, G. (1956). Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare. *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*. București, 268 pp.
- Dlugossii, J. (1878). *Historiae Polonicae libri XII*. Przewdziecki, A. (Ed.). Cracoviae, 5, 48.
- Documente Bucovinene de Teodor Bălan 3*, (1937). Cernăuți, 257 pp.
- Documente privind istoria României. A. Moldova Veacul XIV–XV*. (1954). București, 1: (1384–1475), 530 pp.
- Ionescu, Gr. (1982). *Arhitectura pe Teritoriul României de-a Lungul Veacurilor*. Bucuresti, 712 pp.
- Iorga, N. (1993). *Basarabia noastră. Studii și documente cu privire la istoria românilor*, 24. Chișinău, 449 pp.
- Islam Ansiklopedisi* (1997). Istanbul, 5/1, 567–571.
- Kaindl, R.F. (1908). *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Czernowitz, 231 pp.
- Nistor, I. (1991). *Istoria Basarabiei*. Chișinău, 295 pp.
- Ureche, G., Costin, M., & Neculce, I. (1990). *Letopisețul Țării Moldovei...: Celac T.* (Ed.). Chișinău, 638 pp.

Wickenhauser, F.A. (1874). *Bochotin, oder Geschichte der Stadt Černáuz und ihrer Umgegend*, 1. Wien, 120 pp.

*Стаття: надійшла до редакції 08.11.2016
прийнята до друку 29.11.2016*

CITIES OF THE SECOND HALF OF XIII - XIV CENTURIES BETWEEN THE UPPER SIRET AND MIDDLE DNIESTER RIVERS: HISTORY OF RESEARCHES AND STAGES OF FORMATION

Ihor VOZNYJ

*Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Kotsjubynskyi Str., 2, 58012, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: voznyj_igor@rambler.ru*

The article deals with problems of historiography of the medieval towns between the rivers Upper Siret and Middle Dniester. The stages of making the urban centres of the designated territory, especially Khotyn, Khmeliv, Tsetsyno and Gorodok on Cheremosh, were analyzed. Have been traced the contribution of Ukrainian scientists in determining of the time of appearance of cities and the origins of their names.

Since the medieval cities were not only strongholds, but also socio-economical, political, cultural and educational centers. The attention of native and foreign scholars to these does not die.

Today, unfortunately, the cities of the second half of the XIII–XIV century on this territory haven't been explored sufficiently. Basically, were studied (but not totally) the citadels. The trading quarter of these cities yet remained unattended by archaeologists. We find out about the development of these cities mostly from the written documents. Therefore, in this article the author confined himself to a general overview of the problems of origination and development of this category of settlements, that is localized Khotyn, Tsetsyno and not localized for today Khmeliv.

As seen from the contents of the article, the urban processes on the territory between the rivers Siret and Dniester were developing in the after mongolian time as prolongation of the tradition of Ancient Rus period. Future deployment of the archaeological studies of medieval towns on the designated area will be complement by written sources, which will allow to refine the time of formation them as urban settlement structures, the circumstances of building of the first fortifications, more deeply reveal the origination of the name and so on.

Key words: city, urban processes, fortified settlement, citadel, trading quarter, Khotyn, Gorodok on Cheremosh, Khmeliv.